

Uskontoasiantuntijuuden eri muotojen ja kriittisen position esittelyä

■ Anna Haapalainen, Jere Kyyrö ja Tuomas Äystö

Viime aikoina on käyty runsaasti keskustelua uskontoa koskevasta asiantuntijuudesta ja sen välttämättömyydestä yhteiskunnallisen keskustelun ja päätöksenteon tukena (ks. esim. *Aamulehti* 24.1.2015; *Seurakuntalainen* 28.1.2015). Uskontoa koskevaa asiantuntijuutta tulee lisätä, mutta samanaikaisesti tulisi kiinnittää huomiota siihen, mitä uskontoasiantuntijuudella tarkoitetaan. Avaamme tässä puheenvuorossa uskontoon liittyvän asiantuntijuuden eri muotoja sekä esittelemme kriittistä uskontotiedettä edustavan näkökulman uskonnon asiantuntijuuteen (kriittisestä uskontotieteestä, ks. Taira 2015).

Tarvetta akateemiseen uskontoasiantuntijuuteen on perusteltu muun muassa Pariisin terrori-iskulla. Tällä erityisasiantuntijuuden tarpeella taas on perusteltu teologian asemaa yliopistollisena oppiaineena. *Seurakuntalainen*-lehti käsiteli aihetta näin:

Me [teologinen tiedekunta] edistetään ja koulutetaan ihmisiä uskonnon asiantuntijoiksi. Kun ajatellaan viime aikojen tapahtumia, niin juuri nyt pitäisi olla selvää, että uskonnon akateemista asiantuntemusta tarvitaan, Dunderberg kertoo Seurakuntalaiselle. (*Seurakuntalainen* 28.1.2015.)¹

Keskustelu kytkeytyy osaksi laajempaa ja pidempikestoista pohdintaa uskonnon roolista ja merkityksestä niin suomalaisessa yhteiskunnassa kuin maailmallakin. Keskustelun erilaisia ilmenemismuotoja ovat esimerkiksi uskonnon-

opetukseen, uskonnolliseen pukeutumiseen, uskonnollisten yhteisöjen yhteiskunnalliseen asemaan tai eritoten evankelisluterilaisuuteen keskittyvät debaattit. Toisaalta julkisen asiantuntijan rooli on herättänyt jonkin verran keskustelua uskontotieteen sisällä (ks. Taira 2015; McCutcheon 2001).

Puolustaessaan teologian asemaa yliopistoissa Ismo Dunderberg kirjoittaa uskonnosta yksikössä. Lainauksesta ei käy ilmi, tarkoittaako Dunderberg esimerkiksi sitä, että kristinuskon näkökulmasta voidaan ymmärtää kaikkia muita uskontoja, tai onko olemassa universaali uskonnon kategoria, joka ilmenee eri uskonnoissa. Uskontoon yleensä liittyvän asiantuntijuuden lisäksi on olemassa tiettyjä uskontoja, niiden oppijärjestelmiä ja käytäntöjä koskevaa asiantuntijuutta, joissa keskeisellä sijalla on substanssitudon tuottaminen. Näitä voidaan täydentää näkökulmalla, jossa uskonnon käsite ja sen käyttötavat asetetaan kriittisen tarkastelun kohteeksi. Olennaista on, kuka uskonnosta puhuu, miten siitä puhutaan, mistä lähtökohdista käsin ja millaisin seurauksin.

Asiantuntijuuden muodot ja uskontoa koskevat tiedonintressit

Uskonnon muodostumista tiedon kohteeksi ohjaavat erilaiset intressit. Yksinkertaistaen, ihmiset ovat eri syistä kiinnostuneita sekä tietämään että esittämään tietoa uskonnosta, mikä vaikuttaa siihen, millaista tuo tieto on. Tiedonintressit voidaan jakaa alustavasti (1) uskontojen vastaiseen, (2) uskontojen asemaa puolustavaan (apologeettiseen) ja (3) näitä välttelevään ja kärkeistyneisiin keskusteluihin liennyttävään, suhteutta-

1 Kyseessä on Helsingin yliopiston teologisen tiedekunnan dekaanin Ismo Dunderbergin vastaus Turun yliopiston valtio-opin professori Matti Wibergille, joka oli ehdottanut teologisten tiedekuntien poistamista yliopistoista kustannussyistä (*Aamulehti* 24.1.2015). Puhe uskontoasiantuntijuudesta liittyykin myös keskusteluihin eri tieteenalojen asemasta.

vaan tiedonintressiin.²

Usein sekä uskonnonvastaisuus että apologettisuus nojautuvat essentialisoiviin pelkistykseen uskonnoista, ja tämän pelkistyksen tuloksena on jonkinlainen ymmärrys kyseessä olevan uskonnon opillisesta sisällöstä. Tämä tietyn opin uskonnon olemukseksi olettava lähtökohta jättää huomioon ottamatta sen suuren käsitysten ja käytäntöjen monimuotoisuuden, jotka uskontojen nimilappujen alle on koottu.

Esimerkiksi islamin vastaiselle *The Religion of Peace*-sivustolle on tuotettu uusi koraanintulkinta, joka liittyy *taqiyya*-periaatteeseen.³ *Taqiyya* on tietystä historiallisesta tilanteesta syntynyt teologinen ajatus, jonka mukaan muslimilla on oikeus valehdella uskonnostaan pelätessään vainoa. Islamin vastaisissa piireissä tämä opinkappale on usein tulkittu niin, että muslimien omat selonteot islamista voivat olla valheellisia tämän periaatteen takia. Tästä syystä islamin vastustajat ovat lähteneet määrittelemään sitä, mikä on heidän mielestään oikeaa islamia, jolloin esimerkiksi länsimaiseen yhteiskuntaan myönteisesti suhtautuvat muslimit eivät tässä tulkinnassa täytä oikeaoppisen muslimin tunnusmerkkejä.

Äärimäinen esimerkki osoittaa sen, millaisiin ongelmiin joudutaan, kun uskontoja käsitellään sosiaalisista konteksteista irrallisina oppisisältöinä. Tämä on oppeihin keskittyvän näkökulman tuottama harha. Oikeaoppisuuspuheella voidaan ajaa erilaisia intressejä. Tällaisen valikoivan lähestymistavan sijaan uskontotieteessä ja muussa empiirisessä uskonnontutkimuksessa ei tyydytä tarkastelemaan uskontoja kontekstualisoimattomina oppisisältöinä, vaan tutkitaan *käsitysten* ohella myös uskonnollisia *käytäntöjä*.

Yhtäläillä apologettisesta tiedonintressistä käsin voidaan määritellä ”oikeaa” tai ”aitoa” uskontoa. Tällöinkin pyritään asettamaan eri-

laiset uskonnollisuuden muodot hierarkioihin. Autenttisuuspuhetta esiintyy myös ryhmien sisällä. Kysymykseen aitoudesta ei ole ratkaisua uskonnollisen näkökulman ulkopuolella, koska vastauksessa on vedottava uskonnolliseen auktoriteettiin (pyhät kirjat, traditio, johtajat jne.). Tämän takia emme pidä autenttisen uskonnon määrittelyä uskonnontutkijan tehtävänä.

Usein uskonnon akateemiset asiantuntijat pyrkivät välttelemään apologetikon ja vastustajan rooleja, toimien näiden sijasta *suhteuttajina*, sekä tuoden näkyviin vaihtoehtoisia käytäntöjä ja uskomuksia tietyistä uskonnollisista ryhmistä. Tässä tiedonintressissä tavoitteena on lisätä ja jakaa tietoa erilaisista uskonnollisista ryhmistä ja niiden sisäisestä variaatiosta sekä lieventää kärjistyneitä tilanteita uskonnollisten ryhmien ja niiden vastustajien välillä. Tälle näkökulmalle on myös tyyppillistä olla ottamatta kantaa autenttisuuskysymyksiin tai olla etsimättä uskontojen ytimiä.

Uskonnon määritelmät ja asiantuntijavalta

Siirryttäessä yksittäisistä uskonnoista uskontoon yleensä ”uskonnon” pelkistämisen ongelmat tulevat yhä selkeämmin esiin. Uskontotieteessä on kiinnitetty huomiota siihen, miten ajateltaessa uskontoa yleensä aktivoituu prototyyppi, jonka avulla arvioidaan tiettyjen kohteiden ”uskontoutta” (Saler 2009, 167–168). Ongelmana on ollut se, että prototyyppi on rakentunut pitkälti länsimaisen kristinuskon pohjalle (ks. esim. Smith 1998). Länsimainen kristinuskon toimintuotteenä kuin mittapuuna, jota vasten verraten erilaisten sosiaalisten ilmiöiden ja ryhmien ”uskontoisuutta” on mitattu.

Uskonnon määrittelyllä on kuitenkin seurauksia akateemista uskonnontutkimusta laajemminkin yhteiskunnassa. Esimerkiksi Suomessa uskonnollisten yhdyskuntien rekisteröinnistä päättävällä lautakunnalla on määrittelyvaltaa siihen, mitkä uskonnolliset yhteisöt saavat virallisen uskonnollisen yhdyskunnan aseman ja tulevat rekisteröidyiksi. Lautakunnan tämänhetkinen kokoonpano on herättänyt keskustelua sen jäsenten Suomen evankelisluterilaiseen

2 Tässä yhteydessä on tärkeää erotella yleinen ja erityinen uskonnonvastaisuus ja/tai puolustaminen: islamin vastustaja voi olla kristinuskon puolustaja tai ateisti saattaa suhtautua joihinkin tiettyihin uskontoihin suopeammin kuin toisiin. Puolustaminen ja vastustaminen saattavat siis suuntautua eri uskontojärjestelmiin samanaikaisesti, mutta myös valikoiden.

3 <http://www.thereligionofpeace.com/Quran/quran.htm> [viitattu 18.3.2015].

kirkkoon liittyvien läheisten suhteiden takia (*Helsingin Sanomat* 14.4.2014).

Lautakunnan uskonnon määrittelyn kriteerit perustuvat uskonnonvapauslakiin. Uskonnonvapauslain (6.6.2003) 2. luvun 7 §:ssä todetaan ”uskonnon” pohjautuvan uskontunnustukseen, pyhinä pidettyihin kirjoituksiin tai muihin yksilöityihin pyhinä pidettyihin vakiintuneisiin toiminnan muotoihin. Määrittely on kristillissävytteinen. Pakana- ja parodiauskontojen (Karhun kansa, wiccat, pastafarit) vaikeudet saavuttaa rekisteröidyn uskonnollisen yhdyskunnan asema johtunee osaltaan niiden erilaisuudesta suhteessa prototyyppiseen uskonnon määritelmään (ks. esim. Taira 2010).⁴

Kriittinen uskontoasiantuntijuus

Edellä esiteltyjä uskontoasiantuntijuuden ulottuvuuksia (yleinen – tietty, oppikeskeinen – käytäntökeskeinen, apologettinen – suhteuttava – puolustava) yhdistää se, että ne tuottavat substantiaalista tietoa tai nojaavat siihen, eli ne vastaavat kysymykseen ”mitä uskonto on?” tai uskonnollisten käytäntöjen ollessa kyseessä kysymykseen ”mitä uskonnollisen yhteisön jäsenet tekevät?”. Nähdäksemme substanssietoon nojautuva asiantuntijuus tarvitsee täydennykseen kriittisen näkökulman, joka kiinnittää huomiota siihen, miten substanssietoa uskonnoista valjastetaan erilaisten agendojen ajamiseen. Kriittiselle näkökulmalle ei ole olennaista pyrkiä löytämään parasta uskonnon määritelmää tai hahmotustapaa, vaan tarkastella niitä käyttökonteksteissaan.

Valta-analyttisesti on tärkeää kiinnittää huomiota siihen, ketkä ja millaisella uskontoa koskevalla tiedolla operoivat ihmiset tai ihmisryhmät pääsevät edustamaan muita ihmisiä tai asettamaan omat näkemyksensä heidän edelleen. Tämä liittyy edellä mainittuun tapaukseen asiantuntijoista, jotka arvioivat hakijoiden kykyä muodostaa rekisteröity uskonnollinen yhdyskunta, mutta myös kysymyksiin siitä, kuka

4 Karhun kansa hyväksyttiin ensimmäisenä ns. pakanauskontona rekisteröidyksi uskonnolliseksi yhdyskunnaksi joulukuussa 2013.

milloinkin edustaa tiettyä yhteisöä esimerkiksi mediassa.

Tässä esittelemämme kriittisen uskontoasiantuntijuuden muoto ei asetu puolustamaan tiettyjä uskonnollisia ryhmiä, vaan nostaa pikemminkin erilaisia ongelmia julkisuuteen. Tämä ei tarkoita välttämättä uskonnollisten oppisisältöjen tai käytäntöjen kritisoinnista, vaan esimerkiksi pyrkimystä osoittaa tilanteita, joissa uskonnollisten yhteisöjen tai niiden osien äänet eivät tule kuulluiksi. Tarkoitus ei ole kuitenkaan toimia ryhmien puolestapuhujana (apologeettina).⁵ Allekirjoitamme Teemu Tairan (2015, 86) esittämän ajatuksen:

Kriittisen uskontotieteilijän tehtävänä ei ole ihmisten uskonnonharjoituksen kieltäminen tai saada ihmiset luopumaan uskonnon käsitteestä, vaan kantaa kortensa kekoon esimerkiksi tekemällä identiteeteistä ja auktorisoivista käytännöistä reflektoidumpia.

Emme väitä kriittisen näkökulman olevan absoluuttisen neutraali, vaan neutraali suhteessa uskonnollisten ryhmien tai niiden vastustajien intresseihin. Kriittiseen asiantuntijuuteen liittyy herkyys erojen tunnistamiseen, myös ryhmien sisällä. Yhteisöjen edustajat saattavat tuottaa yhteisöstä yksipuolistavan kuvan, jolloin yhteisön sisäiset erot peittyvät näkyvistä.

Esittelemämme kriittinen uskontoasiantuntijuus on uskontoon liittyvän keskustelun meta-kritiikkiä. Se tarjoaa katsantokannan muista positioista käsin usein refleктоimattomaksi jääviin prosesseihin, joiden myötä jokin tunnistetaan uskonnoksi, näiden prosessien tiedostamattomiin seurauksiin sekä siihen, miten uskonnosta puhuminen kytkeytyy valtaan. Se miten ja mistä lähtökohdista käsin uskontoa käsitteenä ja ilmiönä jäsennetään sekä määritellään ei ole yhdentekevää, vaan asiantuntijuuteen liittyvillä ratkaisuilla on kauaskantoisia seurauksia. Katsomme, että uskontoon liittyvää eri-

5 Vrt. Michel Foucault'n ajatuksen siitä, ettei intellektuellin tehtävänä ole puhua teorioineen eri ryhmien puolesta tai edustaa näitä. Ranskalaista vankilajärjestelmää tutkinut Foucault kiinnitti huomionsa vankien kyvyttömyyteen vaikuttaa itseään koskeviin asioihin ja oli edesauttamassa edellytysten syntymistä vankien puhumiselle itse puolestaan. (Foucault ja Deleuze 1972.)

tyisiantuntijuutta tarvitsevien tahojen pitäisi suhtautua aiempaa kriittisemmin siihen uskontoasiantuntijuuteen, johon esimerkiksi kirjoitetut artikkelit tai tehdyt päätökset nojaavat.

Lähteet

- Aamulehti* 24.1.2015, Kotimaa, Juha Vainio: Professori: Teologiaa ei pitäisi opettaa veronmaksajien rahoilla [online] <http://www.aamulehti.fi/Kotimaa/1194955873543/artikkeli/%20professori+teologiaa+ei+pitaisi+opettaa+veronmaksajien+rahoilla.html> [viitattu 19.3.2015].
- Foucault, Michel ja Gilles Deleuze, 1972. *Intellectuals and power: A conversation between Michel Foucault and Gilles Deleuze*. Haastattelu. Luettavissa osoitteessa <http://libcom.org/library/intellectuals-power-a-conversation-between-michel-foucault-and-gilles-deleuze>
- Helsingin Sanomat* 14.4.2014, Kotimaa, Räsänen: Uskontokuntakomitea ei voi edustaa kaikkia [online] <http://www.hs.fi/kotimaa/a1365902383180> [viitattu 19.3.2015]
- Seurakuntalainen* 28.1.2015, Mikael Tammilehto: Dekaanin: Uskonnon asiantuntemusta tarvitaan. [online] http://www.seurakuntalainen.fi/uutiset/kotimaa/5358/dekaani_uskonnon_asiantuntemusta_tarvitaan [viitattu 19.3.2015].
- McCutcheon, Russell T., 2001. *Critics Not Caretakers: Redefining the Public Study of Religion*. New York: SUNY Press.
- Salter, Benson, 2009. *Understanding Religion: Selected Essays*. Berliini: Walter de Gruyter.
- Smith, Jonathan Z., 1998. Religion, Religions, Religious. Teoksessa Mark C. Taylor (toim.), *Critical Terms for Religious Studies*, Chicago: University of Chicago Press, 269–284.
- Taira, Teemu, 2015 (tulossa). *Pehmeitä kumouksia*. Turku: Eetos.
- Taira, Teemu 2010. Religion as a Discursive Technique: The Politics of Classifying Wicca. *The Journal of Contemporary Religion* 25(3): 379–394.
- Uskonnonvapauslaki (6.6.2003/453).

Kirjoittajat ovat uskontotieteen tohtorikoulutettavia Turun yliopistossa.

UUTISIA KEVÄTKOKOUKSESTA

Tieteellisten seurain valtuuskunnan (TSV) kevätkokouksessa 31.3.2015 hyväksyttiin neljä uutta jäsenseuraa. Uusia jäseniä ovat Suomen taidekasvatuksen tutkimusseura ry (per. 1983), Suomen Vammaistutkimuksen Seura ry (per. 2006), Suomen inversioseura (per. 1997) ja Eurooppa-oikeuden yhdistys ry (per. 1981). Tieteellisten seurain valtuuskuntaan kuuluu neljä tiedeakatemiaa ja 268 tieteellistä seuraa kaikilta tieteenaloilta.

Kokouksen jälkeen jaettiin TSV:n 100-vuotisrahaston apurahat. Rahasto toimii Alfred Kordelinin rahaston yhteydessä, ja sen tarkoituksena on tieteen tulosten tunnetuksi tekeminen. Apurahoja myönnettiin viidelle eri hankkeelle, jotka kaikki edustivat tiedeviestintää ja laajalle yleisölle järjestettäviä tiedetapahtumia.

Suomen ympäristökeskuksen tutkimusjohtaja, professori **Per Mickwitz** piti esitelmän strategisesta tutkimuksesta ja sen rahoituksesta. Hän puhui uudesta strategisen tutkimuksen neuvostosta ja sen roolista osana Suomen tutkimus- ja tutkimusrahoituskenttää. Hän kertoi, kuinka neuvoston ehdotukset uusiksi tutkimusteemoiksi muotoutuvat. Vuoden 2016 tutkimusteemat esitellään kuulemistilaisuudessa toukokuussa.

TIETEEN PÄIVÄT TURUSSA

Tieteen päivät ovat Turussa 7.–8.5. Sattuma–Slumpen–Chance-teemalla. Tapahtuman järjestävät Turun yliopisto ja Åbo Akademi yhdessä. Se on kaikille avoin ja maksuton. Ohjelmaa on Aboa Vetus & Ars Nova -museossa ja Panimoravintola Koulussa. Päätapahtuma on Hansatorilla, jossa tutkijat keskustelelevat sekä keskenään että yleisön kanssa. Tutkijat vierailevat Tieteen päivien aikana myös useissa alueen kouluissa. Oheisohjelmaa järjestävät Ett Hem - ja Sibeliusmuseot. Katso ohjelma osoitteesta: <http://www.utu.fi/fi/sivustot/tieteen-paivat/Sivut/home.aspx>.